

Skvarok, Oksana

Семантико-словотвірні трансформації твірного слова як центральне теоретичне питання дериваційної семантики в основоцентричному словотворі

Opera Slavica. 2010, vol. 20, iss. 2, pp. 13-24

ISSN 1211-7676

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/116477>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

СЕМАНТИКО-СЛОВОТВІРНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТВІРНОГО СЛОВА ЯК ЦЕНТРАЛЬНЕ ТЕОРЕТИЧНЕ ПИТАННЯ ДЕРИВАЦІЙНОЇ СЕМАНТИКИ В ОСНОВОЦЕНТРИЧНОМУ СЛОВОТВОРІ

Оксана Скварок (Україна)

Абстракт:

Новое и перспективное направление словообразовательных исследований – основоцентрическое – предполагает творческий анализ семантических функций производящей основы. В статье рассматриваются общетеоретические аспекты проблемы функционально-коммуникативной интерпретации семантической сферы производящего слова в категориях динамического словообразования (на примере локативных и темпоральных существительных), раскрывается понятие деривационной интенции производящего.

Ключевые слова: основоцентрическое словообразование, семантическая дериватология, семантико-словообразовательная трансформация производящего слова, производящее (исходное) слово, производное слово, отношения мотивации, динамическое словообразование, деривационная интенция.

Abstract:

A new and perspective direction of word building investigations – basic central – demands the creative analyses of semantical functions of creative basis. General theoretical aspects of the problem of the functional communicative interpretation of semantical sphere of creative word in the categories of dynamical word building (on the example of locative and temporal nouns) are studied in the article. The notion of derivational intention of creative is explained.

Key words: basic central word building, semantical derivation, semantical word building transformation of creative word, creative word, derivative word, relation of motivation, dynamical word building, derivational intention.

Тривалий час у лінгвістиці домінувала інтерпретація словотвору як по морфемного конструювання дериватів. Такий підхід не давав відповіді на ряд важливих питань, пов'язаних із специфікою словотвору, передусім його семантичної сфери. У зв'язку з цим у сучасній дериватології пріоритетного значення набуває розробка основоцентричного аспекту вивчення словотвору. Такого напрямку, коли в основі вивчення словотвору лежить роль твірної основи в актах деривації. Опис системи словотвору в осново-

центричному аспекті передбачає з'ясування факторів, що визначають дериваційну поведінку твірних слів, а основними факторами з огляду на сутність завдань основоцентричного словотвору є семантика твірного і тісно пов'язана з нею його сполучуваність, якими й визначаються можливі семантико-словотвірні трансформації твірного слова. Отже, функціонально-комунікативна інтерпретація саме семантичної сфери твірного слова потребує подальшого розвитку і поглиблення. Здійснювана в рамках загального дослідження дериваційної семантики така інтерпретація надає твірному слову статусу особливої семантичної величини, якій властива функціональна спрямованість, що визнається як його основна функціональна ознака. Необхідне для такої інтерпретації розгорнуте дослідження семантичних характеристик твірного (у нашому випадку – іменників темпорального і локативного значення) повинно здійснюватись з обов'язковим співвіднесенням його з іншими загальними смисловими категоріями (предикатами, ознаковими словами), врахуванням його валентнісних характеристик і прагматичних чинників. Для виявлення семантичної функції твірного слова у процесі деривації необхідне, отже, системне представлення твірного, яке можливе лише в результаті всебічного вивчення його в усіх трьох парадигмах мовознавчих досліджень – семантичній, синтаксичній та прагматичній, зі застосуванням ідей логічного і комунікативного синтаксису¹ до словотвору. І самі ж словотворчі процеси – складні, різносторонні, і як такі можуть аналізуватися з різних точок зору, а саме психологічної, фізіологічної, лінгвістичної, психолінгвістичної. Остання дозволяє глибше зрозуміти скриті від безпосереднього споглядання процеси передномінаційного освоєння об'єктів номінації і вибору номінативної ознаки, процеси, які, без сумніву, мають творчий характер, а відтак становлять особливо цікавий об'єкт дослідження. Саме «семантична дериватологія має з'ясувати, якою мірою словотвірні семантичні категорії включені у процеси мови щодо підготовки річища, яким тече потік людського мислення. Надійним підґрунтям розв'язання цієї проблеми є здобутки в ділянці вивчення ономасіологічних структур, їх лінгвалізації дериваційними засобами»².

Система мови і її граматична система в цілому вповні адекватно фіксують загальну концептуальну картину світу. У адекватності відображення наївної, інтуїтивної картини світу виявляється динамічний характер системи мови, який обумовлюється фактами змінності мовних знаків, їх

¹ ШАТУНОВСКИЙ, И. Б. Коммуникативные функции слова и отношения мотивации. In: НДВШ. Филол. науки. Москва 1982, с. 49-55.

² ГРЕЦУК, В. В.: Семантична дериватологія: передумови формування і перспектива. In: Вісник Прикарпатського університету. Філологія. Вип. V. Івано-Франківськ 2000, с. 83-86.

властивості до взаємопереходів. Запропоноване Апресяном Ю. Д. розуміння системи мови побудоване якраз на врахуванні цих фактів: «Сукупність об'єктів утворюють систему, якщо вони можуть перетворюватися один в одного за регулярними, досить загальними правилами»³. Представлення в такому розумінні лексики як системи, зокрема тої її частини, яку становлять похідні слова (більше 60% від загальної кількості), можливе лише тоді, якщо ми будемо мати у своєму розпорядженні не тільки словник, який описує її згідно з певними принципами, але і певні правила взаємодії значень і правила перефразування. Знання закономірностей семантичних трансформацій номінативної бази в актах деривації, при яких одні мовні форми послідовно перетворюються в інші, дозволяє виявити динамічний характер мови і її лексичної системи зокрема.

Власне динамічний словотвір спрямований не тільки на дослідження процесів деривації, але й на встановлення тих ономазіологічних категорій, що створюються шляхом деривації. В свою чергу створення ономазіологічних категорій на словотвірній основі має велике значення як для збагачення лексики і її систематизації, так і для простеження шляхів розвитку людського розуму.

«Враховуючи тісний зв'язок номінативної і когнітивної діяльності, одержані дані виходять за межі чисто лінгвістичного інтересу і дають змогу з'ясувати окремі сторони пізнавальної діяльності людини, структури мисленнєвого освоєння навколишнього світу»⁴. Інтерпретація актів номінації як складних мисленнєво-мовленнєвих процесів, що не піддаються безпосередньому спостереженню, потребує, отже, звернення і до психічних, перш за все пізнавальних процесів. Це допомогло б зрозуміти, як відбувається поєднання смислів «старого» і «нового» поняття і які в результаті встановлюються у мові семантичні відношення між твірним і похідним словом. А враховуючи те, що виучувані мовні відношення фіксують відношення між об'єктами, які існують у позамовній реальності, і відображають через мову нашу концептуалізацію предметного світу, в їх опис логічно включати інформацію про світ реалій, екстралінгвістичні відомості. Похідне слово власне позначає предмети, явища через встановлення відповідного зв'язку між цим предметом, явищем дійсності та іншими. При цьому похідне слово виступає як зовнішнє явище, що вимагає розкриття свого психологічного змісту.

³ АПРЕСЯН, Ю. Лексическая семантика. Синонимические средства языка. Наука, Москва 1974, с. 87.

⁴ ГРЕЦУК, В. Український відприкметниковий словотвір. Плай, Івано-Франківськ 1995, с. 166.

Тому такого великого значення в основоцентричному словотворі надається прагматиці твірного слова, бо власне на основі його конотацій, прагматичних елементів, ознак, які безпосередньо не входять в семантику слова, воно часто бере участь в актах деривації, і в семантиці похідного слова ці елементи виявляються суттєвими. Словникові статті у тлумачних словниках містять, хоча й непослідовно, властиві слову конотації, які допомагають зрозуміти значення похідного слова. Так, наприклад, з іменником *вік* пов'язана конотація «розм. Надзвичайно довгий час»⁵, на основі якої виникають похідні: дієслова *вікувати* «довго перебувати, жити де-небудь; завжди, постійно перебувати, знаходитися де-небудь (про предмети)», *увічнювати* «робити пам'ятним навіки, зберігати для пам'яті нащадків», прислівники *повік*, *вовік*, *довіку* «завжди, постійно, вічно», іменники *перво-вік* «початок віків, найдавніший час», *передвік* «давні, незапам'ятні часи». Новоутворені лексичні одиниці, віднесені до того чи іншого класу слів, зазнають подальшої семантичної класифікації, яка «впорядковує досвід людини, заставляючи її пов'язувати кожен новий «квант досвіду» з уже існуючими класифікаціями; хоча і опосередковано, семантичні класифікації дають уявлення про ті ділянки оточуючої нас дійсності, які, вичленовуючись у ній, знаходять переважно своє позначення в мові»⁶. В цьому виявляється динамізм мовних ресурсів і мови взагалі.

Динамізм мови як одну з найсуттєвіших її ознак визнавали і досліджували В. фон Гумбольдт, І. А. Бодуен де Куртене, Л. В. Щерба, М. Хомський, Д. М. Шмельов, представники Празької лінгвістичної школи, дослідники словотвору, синтаксису і текстотворення — О. С. Кубрякова, П. О. Соболева, Л. В. Сахарний, Л. М. Мурзін та інші. В. фон Гумбольдт, який висунув ідею про динамічну природу мови, одним з перших підкреслював творчу діяльність мови (*energeia*) на противагу продукту цієї діяльності (*ergon*). У діяльнісному трактуванні мови Вільгельма фон Гумбольдта вона розглядається як творіння діяльності духу або навіть як сама діяльність духу. Вічно повторювана робота духу, яка намагається втілити окремі звуки у вираз думки. В діяльнісній концепції мови вченого все може діяти — дух, людина, мова. А отже, мова визнається як самодіяльна сила. Здатність мови до творчого розвитку вчений вважав важливішою, ніж саму наявність в ній уже готових мовних одиниць. В. фон Гумбольдт, розглядаючи в якості продукту (творіння) самодіяльності мови слово, інтерпретує його як межу, до якої мова самодіяльно формується. Власне у слові мова дає свій готовий продукт. Однак, віддаючи перевагу творчій діяльності мови, вчений робить

⁵ Словник української мови: В 11-ти томах. Наукова думка, Київ 1970-1980.

⁶ СЕРЕБРЯННИКОВ, Б., КУБРЯКОВА, Е. Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира. Наука, Москва 1988, с. 158.

дуже важливий висновок: «Окрім своїх уже сформованих елементів, мова у своїй набагато більш важливій частині складається зі способів, що дають можливість продовжувати роботу духу і накреслюють для цієї останньої шляхи і форми. Її елементи, набуваючи стійкої оформленості, утворюють в певному розумінні мертву масу, але маса ця несе в собі живий паросток безмежної визначеності (Bestimmbarkeit)»⁷. Отже, діяльнісному уявленню може підлягати і сама мова, і будь-який елемент її структури.

З огляду на предмет дослідження у нашій статті розглядається основна дериваційна одиниця в основоцентричному словотворі – твірне слово – як діяльнісна субстанція в дії словотворчого механізму мови. За твірним словом закріплюється статус такої функціональної словотворчої одиниці, яка здатна виявляти залежно від своєї смислової структури і смислового завдання номінації ті чи інші дериваційно спрямовані інтенції, наміри, або актуалізацію того чи іншого релевантного для здійснення акту деривації елементу смислу. Зумовлену екстралінгвістичними чинниками функціональну спрямованість елементів смислу твірного слова на встановлення певного типу відношень між семантичними величинами, покладеними в основу номінації, ми іменуємо дериваційними інтенціями твірного слова (далі – ДІТС). ДІТС – явище динамічне, стосується функціонування елементів смислу слова, а смисли слів у семасіологічній інтерпретації – «психічні феномени, які, як відомо, виникають у свідомості людини під впливом зовнішнього оточення незалежно від її волі і втілюють за допомогою мови концептуалізацію людиною оточуючого її світу»⁸. А отже, ДІТС є до певної міри незалежною ідеальною субстанцією, яка, з'являючись у свідомості людини, видозмінюється, реагує на зміни у бутті предмета думки, тобто функціонує у свідомості людини відповідно до способу і міри пізнання нею цього фрагмента світу. А оскільки за цим психічним феноменом, смислом слова у мові закріплюється відповідний знак і в описі дериваційних процесів ми оперуємо знаками – словами, то функціонування смислу слова як його ідеальної сутності «приписуємо» самому знаку і говоримо про інтенції слова. Дериваційні інтенції твірного слова, що є предметом нашого дослідження, – нове лінгвістичне поняття в контексті основоцентричного словотвору, пов'язане з функціональною характеристикою твірного слова. В термінах В. фон Гумбольдта, дериваційні інтенції є спосіб репрезентації твірним словом своєї діяльнісної сутності.

В. фон Гумбольдт доводить, що творення мови, її розвиток є внутрішньою потребою людства (а не лише зовнішньою, тобто потребою комунікації) і що ця потреба лежить в самій природі людського духу і є необ-

⁷ ГУМБОЛЬДТ, В. Избранные труды по языкознанию. Москва: Прогресс, 1984, с. 72.

⁸ РУДЕНКО, Д. И.: Имя в парадигмах «философии языка». Харьков: Основа 1990, с. 3.

хідною умовою для розвитку сил духу і набуття дару світоспоглядання. Адже за кожним мовотворчим актом людини, за кожним новоствореним словом, «за кожним текстом стоїть мовна особистість, яка володіє системою мови»⁹. Сам же продукт мовотворчої діяльності людини залежить від рівня її мовної компетенції. Мова як система і мовна компетенція мовців – ці два компоненти включає у своє розуміння мови як діяльності і О. О. Земська. «Ми не відмовляємося від вивчення мовної діяльності окремих мовців і соціуму, від розгляду питання про те, як мовець, спираючись на систему мови і використовуючи свою мовну компетенцію, будує слова і тексти»¹⁰. Як це, наприклад, спостерігаємо ми у виявленому нами оригінальному «лінгвістичному досліді» львівського художника В. Кауфмана і письменника Віктора Неборака у їх спільному інтерв'ю львівській газеті «Експрес» перед відкриттям виставки «Лапання часу» В. Кауфмана у МО «Дзига» (Ярина Коваль. «Влодкауфман. «Лапання часу», газета «Експрес» від 31 серпня 2000р.).

Розмірковуючи про категорію часу, його сталість, митці виявили через набутий дар світоспоглядання особливе відчуття часу, своєрідне його усвідомлення. Мабуть, одвічне бажання людини вирватися з часових рамок, відчути себе поза часом, поза його владою, а навіть оволодіти ним самим, зматеріалізувати час, неминуче веде до потреби номінувати такий свій стан, свої відчуття. Абстрагування митця, його духу від оточення, реальності знаходить вираження в процесі індивідуальної номінації в таких авторських новотворах: «позачася», «позачасовість» (Словник української мови подає прикметник *позачасовий* з позначкою *книжн.* у значенні «який існує поза часом, не зумовлений категорією часу»), «часотворчий», «часопростір», «часовий» (у значенні «смертний, якому відведений певний час для існування»). Такі часові категорії виникають у свідомості письменника і художника, коли вони філософствують на часову тему: про намагання людини абстрагуватися від часу, перейти у стан *позачасовості*, опинитися в якомусь іншому вимірі – у *позачассі*, а також задумуються над *часотворчою* роллю витворів мистецтва і над тим, що «кожен простір потребує свого часового існування і разом вони породжують цілком іншу духовну інстанцію» – особливий *часопростір* для митця, але який, на жаль, також не безмежний і не вічний, бо людина є смертна, тобто *часова*. У цих роздумах на часову тему, за влучним висловом журналістки, «з'явився ще один – словесний – експонат колекції засобів підловлювання часу, хоча в експозицію виставки він не потрапив». Як бачимо, цей «словесний експонат» хоча і не фіксується словниками, але він є, він існує, нехай навіть тільки в незузальному своєму

⁹ КАРАУЛОВ, Ю. Русский язык и языковая личность. Москва: Наука 1987.

¹⁰ ЗЕМСКАЯ, Е. Словообразование как деятельность. Москва: Наука 1992, с. 5.

вияві. Ми спостерігаємо тут, за словами О. О. Земської, «використання словотвору як творчого, естетичного початку у «мовній грі»¹¹.

Здатність до лінгвокреативного мислення дає людині можливість фіксувати за допомогою мовних засобів асоціативно обрані ознаки предметів, явищ дійсності. Така фіксація пов'язана з утворенням внутрішньої форми – комплексу асоціацій, які об'єктивуються морфемною структурою похідного слова і певним чином відбивають взаємозв'язок позначуваного з іншим явищем дійсності. Внутрішня форма показує, за висловом О. Потебні, «як уявляє людина свою власну думку». Вона виникає при переході від невербального розумового коду – коду образів – до коду мовних знаків. Власне зазначене спонукало нас до вибору в якості об'єктів мовного аналізу не узуальну, а саме окаяональну лексику.

Слово, поряд із суттєвими характеристиками пізнаного, може нести інформацію і про емоційно-оціночне відношення суб'єкта мови до предмета, явища дійсності. Характер асоціацій «підказує» вибір відповідних мовних знаків, за допомогою яких утворюється експресивне найменування. Що, наприклад, спостерігаємо у поезії В. Стуса, де способом злиття творяться окаяоналізми: «Ліловіє Труханів острів. І Дніпро у моїх очах, катери і автомобілі. І не розхлюпати себе, і не витримати, за *тамбережні* гони серця не виплескати». Або: «Вечір урочить і паморочить, звівся і впав, увігнався в провалля пам'яті. І забриніло над сталлю тиші. Так, певне, *потойбік* мовчить». Тут в якості бази для нових слів виступають словосполучення. «Окаяональне слово, – як зазначає О. О. Земська, – характеризується не лише порушенням законів узуального словотворення. Воно представляє собою особливу підсистему словотворення, для якої характерне зняття обмежень, що керують законами звичайного словотворення»¹².

Проаналізованим вище словам ми надали статус окаяоналізмів. Хоча, вважаємо, їх можна розглядати і як потенційні слова (про розмежування класів слів у сфері незуального словотворення див.: Земская, 1992). Та нам зараз важливий не статус цих слів, а сам факт їхньої появи, оскільки такі випадки індивідуального словотворення є виявом не тільки мовної компетенції мовця, його особистого мовотворчого потенціалу, що, безперечно, є цікавими фактами і як такі стають предметом окремого вивчення, але й свідчать про скриті словотворчі потенції того чи іншого слова в якості твірного. Тому О. О. Земська у відповідь на питання, чи доцільно окаяоналізми розглядати в праці, що вивчає дію словотворчого механізму мови в його системних виявах, перекоує: «Окаяоналізми характеризують зовсім інший аспект вивчення мови – творчий, індивідуальний, естетичний: вони

¹¹ Там само, с. 5.

¹² ЗЕМСКАЯ, Е Словообразование как деятельность. Москва: Наука, 1992, с. 181.

реалізують індивідуальну творчу компетенцію мовця. Вони орієнтовані не на правила, спільні для всіх носіїв мови, але на здібності індивідуума використовувати можливості, закладені в системі мови. Оказіоналізми показують, на що здатна мова при народженні нових слів, які її творчі потенції, глибинні сили»¹³. Тобто розкривають діяльнісно-творчий характер семантики твірного слова.

Повертаючись до наведених вище неузвальных утворень, зауважимо наступне: для усвідомлення, наприклад, внутрішньої форми іменника *позачася* недостатньо проаналізувати його морфемну будову, бо, як бачимо, послідовність морфів у слові аж ніяк не виражає прямо значення цього слова, яке воно отримало у складній процедурі свого становлення. У смисловій структурі похідного слова *позачася* містяться скриті, не відображені його морфологічною структурою семи «вийти», «у щось чи кудись», «відчути себе вільним (від часу)» тощо. Функція базової, спільної з твірним словом частини деривата полягає тут не стільки в збереженні і передачі необхідного для нового імені значення твірного, скільки у «пробудженні уявлення не тільки про мотивуюче слово, але й пов'язаних з ним асоціаціях»¹⁴. Ці асоціації (а вони, як бачимо, можуть мати дуже індивідуальний характер) експлікуються на синтагматичному рівні у певній мотивуючій дефініції, перифразі. А фразеологізація похідного в таких випадках – це не прирощення значення, а «своєрідне з б е р е ж е н н я (розрядка автора), хоча і в скритому, імпліцитно не вираженому вигляді, тої інформації, що була пов'язана з лексичною сполучуваністю мотивуючого слова у вихідній мотивуючій структурі»¹⁵. Отже, пов'язані з поняттям «час» асоціації «пробуджують» дериваційні інтенції слова *час* – відбувається пошук «точок дотику» елементів смислу твірного слова з можливими учасниками мотивуючої структури, або встановлення семантичного відношення на рівні лексичної сполучуваності твірного, як системно передбачуваної, так і потенційно можливої. Реальні процеси словотворення, підкорюючись загальним правилам, протікають в очевидній залежності від індивідуальних особливостей мотивуючого слова і обумовленою цими особливостями його здатністю вступати у сполучення з іншими словами в рамках предикативного цілого, у складі мотивуючого судження. Поява подібних за змістом і структурою утворень, навіть таких же неузвальных, від інших темпоральних іменників малоймовірна. Тут можна, звичайно, на основі аналізу мовного матеріалу констатувати «голий» факт, що темпоральні абстрактні

¹³ Там само, с. 180.

¹⁴ КУБРЯКОВА, Е. Типы языковых значений. Семантика производного слова. Москва: Наука, 1981, с. 170.

¹⁵ Там само, с. 170.

іменники – назви одиниць виміру часу (напр., *секунда, година, тиждень*) не творять похідних субстантивів абстрактного значення. В аспекті ономасіологічного словотвору така відповідь неадекватна лінгвістичному факту. Для його пояснення необхідне поєднання онтологічного, пізнавального і власне лінгвістичного моментів. Так, хоча ці іменники не мають конкретного предметного (фізичного) денотата, однак у мові вони «поводять себе» як обчислювальні – їм властиве, на відміну від переважної більшості абстрактних іменників, значення дискретності, і власне воно творить їх смислову (лексико-семантичну) специфіку. «Відсутність у подібних імен узуального значення дискретності означало б, що дані іменники втратили свою смислову (лексико-семантичну) специфіку. Так, абстрактне уявлення міри з семантичної точки зору недопустиме»¹⁶. На цій основі ґрунтується припущення про можливість віднесення таких іменників до конкретних. До такого висновку приходить зокрема Д. І. Руденко: «Мовні факти свідчать про те, що такі іменники є конкретними, так як необхідні виділяють в континуумі дійсності деякі умовні відрізки, ніби відокремлені один від одного (хвилина + хвилина = дві хвилини – О. С.). Концептуальна природа одиниць вимірювання не суперечить дискретному характеру співвідносних з ними сутностей, більше того – обов'язково передбачає їх «окремість». Лінгвістично таке становище експлікується у вільному обчисленні імен цього типу, яке розповсюджується на типологічно дуже віддалені одна від одної мови»¹⁷. Іншим виявом його лінгвістичної експлікації є поява композитів на основі їх числівниково-іменникових синтаксичних еквівалентів (три хвилини – трихвилинний, п'ять років – п'ятирічка, п'ятиріччя тощо). Аналіз синтактико-семантичних особливостей іменників *секунда – рік* (секунда, хвилина і т. д.) виявляє семантичні обмеження на утворення від них похідних абстрактного значення через властиве їм узагальнене значення дискретності. Лексема *час* – інтегральна (родова) одиниця у цій лексико-семантичній групі, вона є найбільш багатозначною з-поміж усіх іменників часового значення і, на відміну від усіх інших членів цієї лексичної групи, виражає поняття часу без обмеження його тривалості, так би мовити, «час взагалі», їй не властиве значення дискретності. Цим обумовлюється його потенційно можлива дериваційно-смислова трансформація.

Об'єднання в одному дослідженні темпоральних і локативних іменників як твірних не випадкове. Ці семантично неоднорідні розряди слів, як виявляється, мають глибокі етимологічні зв'язки. Дослідження в галузі історії лінгвістичного мислення (В. Гумбольдт, О. Потебня, Л. Леві-Брюль,

¹⁶ РУДЕНКО, Д. И. Имя в парадигмах «философии языка». Харьков: Основа, 1990, с. 126.

¹⁷ Там само, с. 126.

Е. Сепір, Б. Уорф, Л. Вейсгербер, Н. Марр), зокрема тих проблем, що стосуються формування різних компонентів структури мови у зв'язку з появою в процесі пізнавальної діяльності людини нових категорій відображення, засвідчили виділення в розвитку мислення лінію: від просторових категорій до часових. Встановлений у зв'язку з цим закон партиципації (співпричетності) допомагає виявити характерний принцип первісного мислення: «Для первісного мислення суміжність у просторі так само є співпричетністю, як і суміжність в часі. Первісне мислення дотримується принципу: біля цього, – отже, внаслідок цього»¹⁸. Лінія розвитку мислення від просторових категорій до часових підтверджена конкретними фактами мови. Так, у багатьох мовах ряд часових прислівників виявляє відчутний етимологічний зв'язок з просторовими. У логіко-предметному змісті частини темпоральних і локативних іменників української мови є спільні риси (наприклад, *кінець*, *межа*, *точка* та ін.).

Таке своєрідне «перетікання» просторових категорій у часові, їх суміжність спостерігаємо і в похідних одиницях мови. Наприклад, відомий український письменник В. Яворівський, аналізуючи політичну ситуацію в Україні через рік після Помаранчевої революції (основні події відбувалися на майдані Незалежності у Києві), а особливо настрої української спільноти, називає цей складний період в житті держави «*помайдання*». Життя українців ще, мабуть, надовго буде поділене на два періоди – до Майдану і після Майдану. Або, наприклад, у передмові М. Гримич до роману сучасної культурної української письменниці Галини Пагутяк читаємо: «...це людина, яка одночасно живе (бачено на власні очі) в кількох *часо-просторових* вимірах».

Кожне словесне значення має складну організацію, обумовлену його багатофункційністю, і кожній функції відповідає «своя» семантична модель (наприклад, номінативну функцію обслуговує «словниковий» тип лексичного значення). «Дериваційну функцію слово виконує завдяки своєму мотиваційному значенню. Мотиваційні значення відображають «той сам світ», але з інших позицій. В центрі уваги опиняються відношення, зв'язки, явища, зокрема і ті, що викликаються до життя соціально-виробничою і власне інтелектуальною діяльністю людини»¹⁹. Сама ж семантична структура похідного слова на думку В. М. Нікітевича – це «згусток семантичної енергії». Цей «згусток» є результатом «живих» дериваційних процесів

¹⁸ МИГИРИН, В. Н. Язык как система категорий отображения. Кишинев: Штиинца, 1973, с. 185.

¹⁹ ЯНЦЕНЕЦКАЯ, М. Н., РЕЗАНОВА, З. И. К проблеме внутренней формы слова. In: Вопросы слово – и формообразования в индоевропейских языках. Томский университет, Томск 1991, с. 19.

у напрямку від комунікативної «інтенції (задуму) – до мовної форми реалізації»²⁰. Імпульси для виникнення семантичної енергії похідного слова йдуть від твірного, а отже, й саме твірне має дериваційно спрямовану семантичну енергію. Отже, «природа мовного знака повинна бути перш за все пояснена з точки зору його здатності співвідноситися зі світом, який існує поза людиною, але пізнається нею, її мисленням»²¹.

Такий підхід до дослідження процесів утворення вторинних засобів номінації – похідних слів – і їх смислової структури, а саме ономасіологічний, відповідає цілям основоцентричного словотвору, бо передбачає, що таке дослідження «можливе з врахуванням відображення цими засобами лінгвістично релевантних властивостей предметів і їх зв'язків в об'єктивній дійсності»²². В свою чергу аналіз того, як відбувається встановлення того чи іншого зв'язку між даним предметом дійсності і іншими, стає засобом зрозуміти природу і сутність словотвірного значення похідного слова, яке є «лише одним із семантичних компонентів у складній структурі лінгвалізації об'єктивної дійсності, опосередкованої поняттєво-категоріальною структурою мислення»²³.

Отже, вивчення словотвору в динамічному аспекті дозволяє зрозуміти, як власне будується людиною наївна картина світу, позаяк найсуттєвішу і найцікавішу частину цієї картини складає внутрішня форма похідного слова, слова, що народжується на наших очах, відображає певне сприйняття дійсності людиною, дає соціальну і індивідуальну оцінку явищ життя.

Література:

- АПРЕСЯН, Ю. *Лексическая семантика. Синонимические средства языка*. Москва: Наука, 1974.
- БАЦЕВИЧ, Ф. С., КОСМЕДА, Т. А. *Очерки по функциональной лексикологии*. Львов: Світ, 1997.

²⁰ КУБРЯКОВА, Е. Части речи в ономаσιологическом освещении. Москва: Наука, 1978, с. 7.

²¹ КОЛШАНСКИЙ, Г. В. Некоторые вопросы семантики языка в гносеологическом аспекте. In: *Принципы и методы семантических исследований*. Москва: Наука, 1976, с. 10.

²² БАЦЕВИЧ, Ф. С., КОСМЕДА, Т. А. *Очерки по функциональной лексикологии*. Львов: Світ, 1997, с. 29.

²³ ГРЕЩУК, В. Український відприкметниковий словотвір. Івано-Франківськ: Плай, 1995, с. 37.

- ГУМБОЛЬДТ, В. *Избранные труды по языкознанию*. Москва: Прогресс, 1984.
- ГРЕЩУК, В. В. *Семантична дериватологія: передумови формування і перспектива*. In: Вісник Прикарпатського університету. Філологія.. Вип. V. Івано-Франківськ 2000, с. 83-86.
- ГРЕЩУК, В. *Український відприкметниковий словотвір*. Плай, Івано-Франківськ 1995.
- Деривация и семантика: Слово – предложение – текст*. Межвузовский сборник научных трудов. Пермский университет, Пермь 1986.
- ЗЕМСКАЯ, Е. *Словообразование как деятельность*. Москва: Наука, 1992.
- КАРАУЛОВ, Ю. *Русский язык и языковая личность*. Москва: Наука, 1987.
- КУБРЯКОВА, Е. *Части речи в ономаσιологическом освещении*. Москва: Наука, 1978.
- КОЛШАНСКИЙ, Г. В. *Некоторые вопросы семантики языка в гносеологическом аспекте*. In: Принципы и методы семантических исследований. Москва: Наука, 1976, с.5-31.
- КУБРЯКОВА, Е. *Типы языковых значений. Семантика производного слова*. Москва: Наука, 1981.
- МАНУЧАРЯН, Р. С. *Словообразовательные значения и формы в русском и армянском языках*. Ереван: Луйс, 1988.
- МИГИРИН, В. Н. *Язык как система категорий отображения*. Штиинца, Кишинев 1973.
- НИКИТЕВИЧ, В. М. *Номинативная деривация в отношении к словообразованию и синтаксису*. In: Вопросы словообразования и номинативной деривации в славянских языках: Материалы III респ. конф. ГГУ, Гродно 1990.
- РУДЕНКО, Д. И.: *Имя в парадигмах «философии языка»*. Харьков: Основа, 1990.
- Семантика и категоризация*. Москва: Наука, 1991.
- СЕРЕБРЯННИКОВ, Б., КУБРЯКОВА, Е. *Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира*. Москва: Наука, 1988.
- Словник української мови: В 11-ти томах. Наукова думка, Київ 1970- 1980.
- ШАТУНОВСКИЙ, И. Б.: *Коммуникативные функции слова и отношения мотивации*. In: НДВШ. Филол. науки. Москва 1982, с.49-55.
- ЯНЦЕНЕЦКАЯ, М. Н., РЕЗАНОВА, З. И.: *К проблеме внутренней формы слова*. In: Вопросы слово – и формообразования в индоевропейских языках. Томский университет, Томск 1991.